

Minima en minderheden I

G. L. M. OUDE ENGBERINK

Er valt een toenemende aandacht te bespeuren voor het huishoudboekje van huishoudens uit etnische groeperingen. Aan de orde is de vraag, of deze huishoudens onevenredig zwaar door de economische teruggang zijn getroffen, zwaarder dan vergelijkbare huishoudens van autochtone herkomst. Het gaat daarbij vooral om de positie van de sociale minima. Vormen huishoudens van etnische origine met een inkomen op het niveau van het minimum een risico-groep, waar de financiële problemen onaanvaardbare consequenties hebben? En waarom dan wel?

In dit artikel presenteert de auteur gegevens uit de Minima-zonder-Marge studies. Bij deze onderzoeken is gepoogd huishoudens van etnische origine met hun autochtone tegenhangers te vergelijken op thema's die in het Minimadebat relevant zijn.

Wat er economisch omgaat in huishoudens van etnische origine is wetenschappelijk grotereels een open vraag. De belangstelling voor een dergelijk vraagstuk komt voort uit het vermoeden, dat etnische groeperingen hun huishoudeconomie anders inrichten dan min of meer vergelijkbare autochtone groepen en dat zulks veroorzaakt wordt door verschijnselen die samenhangen met de positie van *geïmmigreerde minderheid*. Mocht het bij etnische huishoudens inderdaad anders toe gaan, dan kan men verwachten dat ook de consequenties van problematische situaties anders uitpakken dan bij huishoudens van autochtone herkomst.

Het vraagstuk is niet alleen wetenschappelijk interessant. Maatschappelijk en politiek zouden antwoorden ter zake in hoge mate relevant zijn, omdat juist personen en huishoudens uit etnische groeperingen onevenredig sterk vertegenwoordigd zijn in diverse, en el-

kaar vaak overlappende, categorieën aan de financiële onderkant van de samenleving. Als het sociaal minimum voortdurend stof voor discussie levert, kan men in deze discussie niet aan de vraag voorbij hoe het staat met de portemonnaie van huishoudens uit etnische groeperingen en of zij in staat zijn de maandelijke touwtjes aan elkaar te knopen en hoe ze dat doen. En is er van financiële problemen sprake, dan dient men te weten wat daarvan de economische en sociale consequenties zijn.

Dit artikel behandelt eerst enkele situaties, op grond waarvan men voor etnische groeperingen specifieke financiële problemen zou kunnen verwachten. Vervolgens wordt een kort overzicht gepresenteerd van de Minima-studies, waarin het "facet" etnische minderheden expliciet aan de orde is geweest. In een later te publiceren onderdeel worden tenslotte enkele empirische gegevens uit de genoemde studies beschreven als "grondwerk" voor het stellen van nieuwe onderzoeksvragen.

Minderheden en het huishoudboekje

Er bestaat enige aanleiding om te verwachten dat huishoudens van etnische origine hun huishoudeconomie anders (moeten) inrichten dan hun autochtone tegenhangers. Daarvoor zijn een drietal gezichtspunten aan te geven.

a. Consumptie en consumptiepatronen zijn bij uitstek onderhevig aan de "culturele factor". Normen, waarden, verwachtingen en aspiraties uit het land van herkomst spelen een belangrijke rol, gecompliceerd door allerlei invloeden uit de omringende nieuwe wereld van burens, kennissen, televisiereclame en wat dies meer zij.

Daarbij hoeft men niet alleen te denken aan voeding en voedselpakket en de culturele preferenties en dwangmatigheden die rond deze items vallen waar te nemen. Men kan evenzeer de vormen en mate van sociale participatie, en dus de kosten daarvan, in het licht stellen. Hetzelfde geldt voor het wonen

en in relatie daarmee de woonkosten. En zeker mag men niet de diverse opvattingen en gewoonten vergeten met betrekking tot het geven en nemen van krediet, tot verschuldiging dus, waarin de ene cultuur aanmerkelijk van de andere verschilt. Wordt in sommige culturen schuld met een moralistisch sausje overgoten, in andere culturen overleven huishoudens met behulp van de meest intrigerende vormen van verschuldiging, omdat er nauwelijks andere mogelijkheden zijn: verschuldiging dus als overlevingsstrategie.

b. Ook het proces van immigratie en vestiging speelt waarschijnlijk een belangrijke rol. De meeste groeperingen van allochtone herkomst zijn betrekkelijk recente immigranten. Immigratie, het zich vestigen in een nieuw land en zich vaste grond onder de voeten verwerven, vraagt investeringen. Door de bank genomen is het grootste deel van de immigranten niet al te bemiddeld en moet zich daarom zwaar in de schulden steken bij het kopen van een toekomst.

Is het "bruggehoofd" eenmaal gevestigd, dan gaat vaak gezinshereniging een rol spelen. Dit brengt opnieuw zware investeringen met zich mee, omdat men zich moet bewegen op een woningmarkt die niet al te soepel is. Het probleem van de noodkopers en noodverkopers vindt in dit investeringsgedrag zijn oorsprong.

Omdat immigratie een extra kostenfactor is zou zij wel eens diepe sporen kunnen trekken in de financiële situatie en het consumptiepatroon, en een speciaal accent kunnen geven aan de financiële en sociale problematiek.

c. Een andere factor van belang kan zijn gelegen in de "zorgbreedte" van huishoudens van etnische origine. Deze zorgbreedte omvat niet slechts het in Nederland gebruikelijke eigen gezin, de nucleaire familie, of in juridische termen vertaald, de toevallig aanwezige economische eenheid, maar kan verschillende afhankelijke familieleden, vrienden en kennissen omsluiten, hier te lande en in het land van herkomst. Men hoeft maar te denken aan de alleengaande Marokkaan met een bijstandsinkomen van bijna 1100 gulden, die de financiële steun en toeverlaat is en moet zijn voor vrijwel alle familieleden die in Marokko zijn achtergebleven.

Deze specifieke situaties vormen voldoende basis om te verwachten, dat de economische en financiële positie van etnische huishoudens afwijkt van die van vergelijkbare autochtone groepen.

Deze afwijking wordt relevanter, want problematischer, wanneer men in rekening brengt dat een zeer groot deel van de personen en huishoudens van etnische afkomst zich financieel ophoudt aan de onderkant van de inkomensverdeling, onder de sociale minima, in het bestand langdurig werklozen, in de administraties van woningzoekenden, in de uitkeringsbestanden van de sociale dienst.

Bij diverse aselechte trekkingen voor steekproeven voor onderzoek met betrekking tot de onderkant van de inkomensverdeling, bleek een verbijsterend groot aantal van de getrokken respondenten van etnische origine te zijn, vaak meer dan de helft van de steekproef. Er is dus alle reden om alert te zijn op de etnisch-culturele specificaties van de problemen bij groepen als sociale minima en langdurig werklozen.

Wil men echter de etnisch-culturele kenmerken empirisch funderen, bijvoorbeeld voor sociale minima, dan bemerkt men dat dit een lastig karwei is: van de sociale minima is – althans tot voor kort – weinig empirisch materiaal voorhanden met betrekking tot de vraag, hoe zij hun huishouden inrichten. Sinds 1983 komen er in toenemende mate publikaties ter beschikking, waar enig zicht geboden wordt op de dagelijkse financiële gang van zaken in huishoudens op het minimum.

Armoede

In de jaren zestig en zeventig nam de koopkracht van minimumlonen en minimumuitkeringen relatief sterk toe. Het huishouden met een uitkering krachtens de bijstandswet profiteerde in sterke mate van de welvaarts-toename, onder invloed van regeringsmaatregelen, die er op gericht waren ook "de arme" van voorheen als gewoon burger te laten deelnemen aan het maatschappelijk verkeer, dus ook aan de ontwikkelingen in de consumptie maatschappij. Naast de feitelijke verbreding van de consumptiemogelijkheden in deze jaren, zijn er nog twee effecten van de welvaartsgroei (en de verstatelijking van de zorg) te noteren. Niet alleen de consumptiemogelijkheden namen toe, ook het aspiratieniveau van de bijstandsontvanger steeg snel: "de arme" conformeerde zich aan de welvarende burger in zijn voorkeuren en wensen. Tegelijk verloor het verschijnsel armoede zijn maatschappelijk gezicht en zijn politieke attentiewaarde: armoede verdween uit de discussie, ze bestond immers niet meer.... tot 1980.

In 1979 komt de koopkrachttoename van het sociale minimum tot stilstand, vanaf 1980

begint een snelle en omvangrijke erosie. In 1986 bedraagt het koopkrachtverlies ten opzichte van 1980 reeds 15%. Deze erosie is het gevolg van bezuinigingsmaatregelen in het kader van de economische achteruitgang. De recessie heeft echter nog een belangrijk ander gevolg: het aantal huishoudens dat voor het sociaal minimum van de overheid afhankelijk wordt neemt dramatisch in omvang toe. Deze groei wordt veroorzaakt door de sterk stijgende werkloosheid, maar de overheid creëert in hoge mate haar eigen sociale minima door kortingen op de zogenaamde "bovenminimale" uitkeringen.

De regering reageert op de problemen door sinds 1981 telkenjare een eenmalige uitkering te verschaffen, die het koopkrachtverlies in het lopende jaar opvangt, maar niet het verlies van de jaren daarvoor. De slotsom van het verlies staat dan ook op 15% in 1986.

Sinds 1980 heeft de regering verschillende bezuinigingsmaatregelen ontworpen en doorgevoerd zonder ooit de vraag te stellen welke de effecten daarvan zouden zijn in de economie van reëel bestaande huishoudens. Men ging uit van de veronderstelling, dat het minimum nog wel kon krimpen; immers "het minimuminkomen van 1984 heeft weer de koopkracht van het minimum in 1976, en toen werd het ook niet als een rampsituatie ervaren", zo stelde staatssecretaris De Graaf de Kamer gerust. En als dit argument niet voldoende zou zijn, kon men bedenken dat het sociale stelsel in de ons omringende landen aanzienlijk minder opleverde. Ook in deze vergelijking hadden de sociale minima niet te klagen: ze waren nog lang niet "echt arm".

Minima studies

Op zich is de constatering dat het koopkrachtverlies 15% bedraagt weinig informatief. Het getal is alleen handig in statistische vergelijkingen, het geeft geen antwoord op de meest wezenlijke vraag, hoe huishoudens op minimumniveau dit koopkrachtverlies opvangen in de inrichting van hun dagelijks bestaan. Het antwoord op deze vraag speelde geen rol bij de discussies aan de regeringstafel, maar wel aan de loketten van de sociale dienst. Daar kwamen sinds 1980 in toenemende mate huishoudens meedelen, dat ze niet meer in staat waren de maandelijkse toewijzingen aan elkaar te knopen, bij de huisbaas en het energiebedrijf in het krijt stonden en bedreigd werden met energieafsluiting en huisuitzetting.

Voor de sociale diensten was dit voldoende reden om een onderzoek in te stellen met de simpele vraag wat er nu maandelijks aan

harde guldens in de minimumportemonnaie binnenkomt en wat er aan harde guldens uitgaat voor vast lasten (woonlasten), onontkoombare uitgaven en functionele kosten. Verder zou aandacht moeten worden besteed aan de schuldenproblematiek en de mate van bezuiniging op de elementaire levensbehoeften. Het onderzoek werd uitgevoerd door het wetenschappelijk bureau voor de sociale dienst in Rotterdam. In juni 1984 werd het gerucht makende rapport "Minima zonder Marge" gepubliceerd¹.

Kernconclusie van het onderzoek was dat er een structurele discrepantie bestond tussen inkomsten en uitgaven bij een groot aantal huishoudens op minimumniveau, geïndiceerd aan een betrekkelijk hoge mate van verschuldiging en verregaande bezuinigingen op voeding, kleding, het verbruik van energie, de aanschaf en vervanging van duurzame consumptieartikelen, uitgaven voor vervoer en communicatiemiddelen, en deelname aan het maatschappelijk verkeer.

Alle items betreffen zaken, waarvan deze samenleving meent, dat zonder een redelijk deel daarvan normaal functioneren niet goed mogelijk is.

Het rapport had een grote publicitaire impact: ineens was de armoede terug in Nederland en in publieke discussie. In de centrale politiek duurde het acht maanden voordat de regering haar - afwijzend - antwoord op het rapport had geformuleerd. Tal van lokale overheden gebruikten het rapport als basis voor een eigen gemeentelijk minimabeleid.

Direct na het verschijnen van "Minima zonder Marge" werd de vraag gesteld hoe huishoudens onder al die gesignaleerde financiële beperkingen hun dagelijks leven inrichten. Hetzelfde bureau deed daarop in samenwerking met de Leidse Universiteit een onderzoek onder 120 Rotterdamse huishoudens, om de "overlevingsstrategieën" op het sociaal minimum te beschrijven. Daarover werd gepubliceerd in "Een minimaal bestaan"² en "Moderne armoede"³.

In deze studie laat men zien hoe de huishoudens op minimumniveau alleen al vanwege de kostenfactor zich sociaal isoleren, en tegelijkertijd nieuwe overlevingsstrategieën ontwikkelen om de tering naar de nering te zetten (prijskopen, koopjes jagen, vormen van gratis participatie en recreatie, verandering van de huishoudsamenstelling om meer inkomsten te bemachtigen, het "nemen van kinderen" uit economische overwegingen).

Conclusie van dit onderzoek is dat er zich een "onderklasse" in de samenleving dreigt af te tekenen, die gekenmerkt wordt door een permanent geworden perspectiefloosheid, door

continue financiële problemen en mogelijk-
kerwijze door een "cultuur van de werkloos-
heid, van de armoede".

Na deze kwalitatieve studie richtte de aan-
dacht zich op ouderen, die alleen in de hoogte
van hun inkomen met andere minima te ver-
gelijken zijn, maar op vrijwel alle andere ken-
merken daarvan afwijken. Binnenkort zal van
dit onderzoek verslag worden gedaan onder
de titel "Minimaal op leeftijd"⁴.

Tenslotte moet de herstudie van de eerste
"Minima zonder Marge" worden vermeld,
waarin dezelfde problematiek aan de orde
wordt gesteld als in 1983, maar nu drie jaar
later en in 30 gemeenten. In dit onderzoek
wordt gepoogd trendmatige ontwikkelingen
te identificeren⁵.

In de genoemde studies is het facet minder-
heden, gemeten aan land van herkomst, be-
wust opgenomen op grond van de veronder-
stelling dat de etnische oorsprong van de
kostwinner en de duur van zijn verblijf in Ne-
derland van invloed kunnen zijn op met name
het uitgavenpatroon.

De beschreven Minima-serie is al lang niet
meer de enige publicatiereeks die zich met de
empirische specificaties van de onderkant
van de inkomensverdeling bezighoudt. We
kunnen verwijzen naar het werk van *B. van
Praag* en *A. J. M. Hagenaars*, beide nu als
hoogleraar verbonden aan de Erasmusuni-
versiteit, die ten tijde van het eerste "Minima
zonder Marge"-onderzoek hun grote, lande-
lijke G. P. D.-enquête naar inkomens, uitgaven
en inkomenswaardering uitvoerden⁶.
Aan dezelfde Erasmusuniversiteit hebben *W.
van Raaij* en *R. A. Schortinghuis-Sprangers*
"Rondkomen of Tekortkomen"⁷ gepubliceerd
- een onderzoek naar de financiële proble-
men van "echte minima" waarin bijna de
helft van de steekproef bestond uit leden van
etnische groepen. Daarnaast zijn er diverse
kleinere publicaties, die misschien minder
publiciteit hebben gekregen, maar bruikbare
empirische informatie bevatten.

Tot slot zij vermeld dat er landelijk initiatieven
worden ontplooid om het wetenschappelijk
werk rond armoede enigszins te coördineren.
Daarbij zal het facet minderheden in de on-
derzoeksprogrammering expliciet een rol
spelen.

Empirisch materiaal

In voorgaande alinea's is aangegeven, dat er
heel wat redenen zijn om de huishoudeconomi-
e van etnische groeperingen een hoge
mate van wetenschappelijke en maatschap-
pelijke relevantie toe te kennen, zeker wan-
neer de betreffende huishoudens hun be-

staan moeten inrichten op het niveau van het
sociaal minimum. Er is echter betrekkelijk
weinig empirisch materiaal voorhanden. Om
de gedachten enigszins op gang te brengen
zal in het tweede deel van dit artikel het in de
Minima-studies verzamelde materiaal gepre-
senteerd worden. Dat betreft de samenstel-
ling van huishoudens, de "minimumcarrière",
de actuele inkomenssituatie, de uitgaven
voor huur, energie, water, en diverse met
het wonen verbonden rechten, opcenten en
subsidies, de mate en structuur van ver-
schuldiging, de onontkoombare uitgaven bij
ziekte en voor (para-)medische verstrekkin-
gen, de schuldaflossing en tenslotte de uitgaven
voor deelname aan het maatschappelijk
verkeer. Het tweede deel zal worden besloten
met enige gegevens over bezuinigingen op de
primaire levensbehoeften en de wijze waar-
op men dat probeert te doen.

De bedoeling van deze presentatie is enig
"grondwerk" te verrichten, waarop nieuwe
vragen kunnen worden geformuleerd.

Noten

1. Minima zonder Marge. GSD, Rotterdam, 1984.
2. Engbersen G. en R. van der Veen. Een minimaal
bestaan. Rotterdam, 1986.
3. Engbersen G. en R. van der Veen. Moderne ar-
moede, 1987.
4. Minimaal op leeftijd. GSD, Rotterdam (verschijnt
binnenkort).
5. Minima zonder Marge, de balans drie jaar later.
GSD, Rotterdam, 1987.
6. Hagenaars, A. J. M. en K. de Vos. Inkomens,
bestedingen en schulden in Nederland, 1983. Den
Haag, 1986.
7. Van Raaij, W. en R. A. Schortinghuis-Sprangers.
Rondkomen of Tekortkomen. 2 delen, Rotterdam,
1985.
8. Zie onder meer: Gemeente Groningen: Nota in-
zake gemeentelijk minimabeleid, sept. 1986.

Auteur

Drs. G. L. M. Oude Engberink, Gemeentelijke Soci-
ale Dienst Rotterdam, Postbus 1024, 3000 BA, Rot-
terdam